

פרק כ"ז.

בית הקברות

שכ רשעים חדלו רוגזו ושם ינוחו יגיעי כח (איוב ג' י"ז). המיתה טובה לרשעים ומנוחה לצדיקים, כל זמן שרשעים חיים הם מכעיסים ליוצרים כו' כיון שהם מתים הם פוסקים מלהכעיס שוא' שם רשעים חדלו רוגזו כו' וכל זמן שהצדיקים חיים גלחמים עם יצרים כיון שמתים הם נחים הה"ד ושם ינוחו יגיעי כח (מ"ר בראשית מ').

א. כבוד בית הקברות.

(א) ביה"ק מכונה בשם "בית מועד לכל חי" (איוב ל' כ"ג), ובשם "בית עולם" (קהלת י"ב ח'), ובלשון חכז"ל, וכן בפי הקהל, נקרא "בית עלמין" (סנהדרין י"ט, בבית עלמין דהוצל").

גם נקרא בשם "בית החיים" (עפ"י הדברים הנאמרים בח"ג פרק השקפה על מעבר החיים), או בשם "המקום הטהור" או מקום קדוש (בלע"ז: דער הייליגער ארט).

(ב) ועד כמה הוקירו וכבדו מלפנים את בתי הקברות יש לראות מקברי ישראל העתיקים שנמצאו בהרבה מקומות באר"י ובסביבות ירושלים, במערות היפות וחצריהן (ושרובן עפ"י הסדר המהודר המדובר בב"ב פ"ו), וספרו לנו חכז"ל מה שהגידו לגבוכדנצר: שהקברות שלהן (של ישראל סביבות ירושלים) מעוליץ מפלטרין שלך (סנהדרין צ"ו:).

ומאז חורבן הבית וגלות ישראל לא נוהגים עוד בחציבת בתי קברות משיארים כאלה, ונוהגין רק בבנין קברות ומצבות, וגם על אלה שמפזרים הרבה כסף לייפות ולפאר את בנין הקבר והמצבה — כבר אמרו שמוטב היה אילו הוזילו הכסף הרב הזה לעניים, ובערוך השלחן (שס"ד) כתב: אלה החושבים שהציון היפה הוא יופי למת עצמו שטות גדולה היא זאת, ולא לכבוד הוא זה לפניו בעולם האמת, ובכלל זה גם משאז"ל אין עושיין נפשות לצדיקים כו' (וכדברינו בפכ"ח), והלא ר"ג הנשיא בישראל זלול בעצמו להוציאו בבגדי פשתן פשוטים כדי שינהגו כן כלם (מו"ק כ"ז:), וכבר אמרו שכל המרבה כלים על המת עובר כבל תשחית (י"מחות פ"ט וטוש"ע שמ"ט).

אבל אם כי אין כדאי להרבות בפאר בניני הקברים — מצווים אנו להדר

את הקברים ואת ביה"ק בנקיון ובכבוד והדר ושיהיו הקברים מסודרים שורות שורות (כנאמר גם בחו"י רל"ט וספרים עוד). ובמקומות שיש פקוח נכון לעניני הח"ק מסודרים הקברים בשורות ישרות ושבילין ונתיבים מסודרים ביניהם להלוך בנ"א שלא יצטרכו לדרוך על קברים.

^{אוצר החכמה} ברוב הקהילות בחו"ל נוטעים בביה"ק אילנות ודשאים יפים לכבוד המתים. ופה באר"י בעירות העתיקות: ירושלם, צפת, טבריה, חברון — לא נוהגים לנטוע אילנות בביה"ק. וראיתי בס' דעת כהן להגאון הגרא"י קוק וצ"ל (סי' רי"ד) כתב שי"ל שכאן נשאר המנהג שלא לנטוע אלנות — משנים קדמוניות מזמן שהיו נוהרים בטהרה שלא היו נוטעים אילנות בביה"ק, כדתנן (אהלות פי"ה ג') שדה שנאבד קבר בתוכה אינה נטעת, וכ"ש שאין נוטעים לכתחלה במקום שיש ודאי קברות, והטעם אמרו שלא להרגיל אנשים במקום טומאה שמדרך בנ"א לילך במקום אילנות. והגם שאין נוהרים בזה"ז מטומאה אפ"ל שהשאירו מנהג זה בעירות עתיקות הללו שבאר"י משום דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו.

ב. מדיני ביה"ק, הקברים והמצבה ועוד.

(א) לביה"ק נתנו קדושת וכבוד ביהכנ"ס (כנראה מסמיכות הברייתא דמגילה כט. למתני' דביכנ"ס, וכ"כ הש"ג סנהדרין פ"ו, וכמדובר ע"ז בח"ב פ"ד סעי' ו"ז). וכמו שאין עושין דברים של קלות ראש בביכנ"ס כך גם בביה"ק.

ולפיכך אין מרעין שם בהמה, ואין מעבירין דרך שם אמת המים (אפי' מים צלולים)¹, ואין מלקטין שם עשבים, ואם לקטן שורפן במקומן (מגילה שם כ"ט). והרמב"ם (פי"ד י"ג) הוסיף: בתי הקברות אסורים בהנאה כיצד אין אוכלין ואין שותין בהן ואין עושין בהן מלאכה, ולא קורין ולא שונין בהן, כללו של דבר אין נאותין בהן, ולא נוהגין בהן קלות ראש, לא ילך אדם תוך ד"א של קבר ותפילין בידו וס"ת בזרועו, ולא יתפלל, ורחוק ד"א מותר ובשו"ע (יו"ד שס"ח) הוסיף: אין לפנות שם, ואין לחשוב שם חשבונות, ולא יעשנו קפנדריא (והוא משמחות רפי"ב: ולא יעשה שם שביל ולא יטייל שם).

וברמב"ם יש שני הסוגים, סוג של קלות ראש אין אוכלין וכו', וסוג של

¹ דגם כאן ככל "אמת המים" שבמשניות תוספתות וגמ' — היא אמת מים צלולים הנמשכת ממק"א, ולא זהו "בית המים" דתני שם לעיל (כ"ז:); שהוא שלולית מים דלוחים של בזיון, וכאן אפילו להעביר מעבר מים לשתיה אסור דהא אין עושין אותו שמוש גם לקפנדריא והדומה. וכ"ת הא אפי' "בעזרה" היתה אמת המים (שקלים ד' ב') שאני התם שהיתה לצורך העזרה, משא"כ בביה"ק שאינה לצורך הקברים. והא דתני שאתם מטהרים אמת המים הבאה מביה"ק (ירם ר' ז') מדובר שאם במקרה געשה כן, אם מעצמו אי אם עברו ועשו, או שנעשה ע"י נכרים.

לועג לרש לא קורין וכו' (והא דכ' הרמב"ם „אסורים בהנאה" כתבנו שם בה"ב, שר"ל אסורים בהנאה מדרבנן לענין קלות ראש כדמסיים ע"ז כיצד כו'). ובכלל לועג לרש שאין קורין שם ק"ש ולא מברכין ברכות (כדאמרי' בברכות י"ח. וטוש"ע או"ח מ"ה וע"א ויו"ד רפ"ב ושס"ז), וכשם שלא נכנסין שם בתפילין ובס"ת כך אין נכנסין שם בציצית מגולים.

ב) הדברים של קלות ראש אסורים בכל בית הקברות, אף ברחוק ד"א מהקברים, אבל עיני לועג לרש כגון ק"ש למוד ותפלה — לדעת רזה"פ אסורים רק תוך ד"א של קברים (כמשמעות לשון הגמ' בברכות שם וכ"פ הב"י או"ח כ"ג והב"ח מ"ה ועד"ז בט"ז שם, אלא שהט"ז הוסיף מדעתו שמשום גדר מרחיקים מכל ביה"ק). והמג"א (שם סי' ע"א) ס"ל אמנם שבכל ביה"ק אסור גם לועג לרש, וכן נוטה לשון הטוש"ע, אבל כבר כ' הבאה"ט (שם מ"ה ועוד) שדברי המג"א צ"ע (ועי' פרמ"ג). ונקטו רוב האחרונים להלכה שהוץ לד"א מהקברים אפי' תוך מחיצת ביה"ק אפשר להקל [אע"ג שבתוך מחיצת הבית שהמת בתוכו אמרנו לעיל (פ"ה ב')] שכל הבית כלו כד"א דמי — שאני מחיצת הבית, ושהמת עצמו בתוכו, לבין מחיצת ביה"ק].

[והנה הגאון בעל „העמק שאלה" (חיי שרה שאלה י"ד ו') חדש חדשה: שאם המתים קבורים בעומק עשרה טפחים אין אצלם דין לועג לרש, דכשם כשהמת מוטל בגובה י' טפחים מותר ללמוד ולקרוא תחתיו משום שהמת מוטל ברשות אחרת — כך גם כשהוא קבור בעומק י' טפחים ה"ה ברשות אחרת ואין שם לועג לרש, והביא חדושו זה גם בשד"ח (אבלות קט"ז). ולדעתו אין ד"ז להלכה. ויפה העיר ע"ז אחד מחכמי ישיבתנו הק' עץ חיים הרב רש"ז גליקמן הי"ה, דעומק י"ט רשות אחרת הוא דוקא כשיש חלל רחב ד"ס, והקבר הלא ברוב עמקו מכוסה בעפר, ועפר ובטלו הוי כמו שלא הי' פתוח, א"כ לוא אפי' המת מונח בעומק יותר מי' טפחים אחרי שאין שם חלל רחב ד"ט בלתי רק כטפחיים או מעט יותר באהל המת, ושאר כל עמקו נתמלא בעפר ובטלו הרי ליכא רשות בפ"ע, (רק בנוגע לטומאה אמרי' שאם המת מכוסה בעפר ויש לו רק חלל טפח על טפח ה"ה כקבר סתום ומטמא כל סביביו — אהליות פ"ז א'). ואם כונתו של הגאון היא לחדש מכיון שבועומק י"ט חשוב רשות בפ"ע כשיש חלל רחב ד"ט, תו אפ"ל שאפי' מכוסה כולו בעפר אין עוד לגבי' לועג לרש — הא מנ"ל? והוא דבר שלא נשמע משום פוסק].

ג) י"א שגם לא יכנס לביה"ק וס"ת בזרועו אף שאינו קורא בו, הגם שלשון הגמ' (ברכות י"ט) וטוש"ע (שס"ז ג') הוא „לא יהלך בביה"ק וס"ת בזרועו ויקרא בו" משמע דוקא אם קרא בו (וכ"ה בכ"מ אבל פי"ד ג'), אולם מלשון הרמב"ם (המובא לעיל) מבואר שתרי מילי קתני (וכ"ה ברדב"ז ובלח"מ

שב ובטור וב"י ובב"ח בסי' רפ"ב אף שבסי' שס"ז לא כתב כן, ועי' גם בנוב"י המובא בפ"ת שם). וראוי להחמיר לא להכנס בס"ת בזרועו (והוא גלוי) לביה"ק אף שאינו קורא בו.

ד) ואיסור שדה ביה"ק (שהוא אף מחוץ לד"א של הקברים) מתפשט בכל השדה הנקנה לשם ביה"ק עד הגבולים והמיצרים שהוקצו לכך. ומסתבר שהקני' וגם עשית המצרים איננה אוסרת את ביה"ק דהומנה לאו מילתא אף לאיסור מדרבנן, אלא לאחר שנקבר שם מת (אחר הקני'). שהקבורה שאוסרת את בנין הקבר מדאורייתא — היא עושה את המוקצה לביה"ק כאומני' וצר בו לאסור את כל ביה"ק לענין קלות ראש, דאז לאחר מעשה זה, נתנו לביה"ק כבוד ביהכ"נ².

ג. איסור הנאה מקברים.

א) קבר בני' אסור בהנאה ואיסורו דאורייתא. כמו משמשי ע"ז (כדמוכח מסוגיא דסנהדרין מ"ז: ומ"ח. וכמפורש ברש"י שם ד"ה פינהו). וקבר בני' נקרא כשנבנה הקבר מעל הקרקע (וכמ"ש רש"י סנהדרין שם מ"ז: ד"ה בקבר בנין וכ"ה בנמו"י שם). ובקברות הנהוגות בזמננו — בכלל קבר בנין ה"ה הנדבכים שבונים על הקבר ואבני האהל או הקרשים שמקימים מעל המת בתור אהלו, שהוא כמו ארון הנקבר עמו. אבל הקרקע של הקבר הוא קרקע עולם שאינה נאסרת (שם סנהדרין וטוש"ע ריש שס"ד, וראה הלאה אות י').

ב) גם העפר שלוקח מחפירת הקבר והוחזר וכוסה בו — נקטי' לחומר

2 עכשיו כשהגיע לידי סי' דעת כהן להגאון מוהרא"י קוק זצ"ל, ראיתי בסי' ר"א כי ג"כ עדי', שקודם שנקבר שם מת לא נאסרה עדין השדה כלל. אולם מה שהוסיף שם לומר עוד: שלפמ"ש הש"ג שנתנו לבה"ק אפי' של כפרים דין "ביהכ"ס דכרכים" ולכן אין כל אופן לתקן הדבר להפקיע הקדושה מן הקרקע של ביה"ק ע"י הזו"טה וראשי העדה למכור כל שום חלק ממנו ואין לו תקנת פדיון כלל עכת"ד — הנה אנחנו כתבנו בעזה"י בח"ב (פ"ד סעי' ו' וסעי' ז') מה שהשבתי עא"ז לידידנו הרב הגאון מוה"ר יעקב חי זריהן (שליט"א) ז"ל רב ראשי סבריא (שגם הוא כתב לי כן): שלפי דעתי, אחרי שמתקנת הח"ק היא שכל עניני הח"ק וקניותי ומכירותי הן אך ורק ע"ד גו"מ הח"ק — תו יש לביה"ק דין "כביהכ"ס דכפרים", וכאמור באו"ח קנ"ג ד' שבאם נבנה או נקנה ביכ"ס דכרכים ע"ד יחיד או יחידים הרשות בידם לעשות ולשנות בזמן שהם מוצאים את זה לצורך (והוא ממה שאמר רב אשי במגילה כ"ו בבי כנישתא דמתא מחסיא). אמנם כן בנוגע לשדה ביה"ק אין גוהגין להחליף או למכור אף חלק ממנו ועיקר תשובתי היתה בנוגע לחומת ביה"ק בזמן שנפלו אבני' שאם כי יש להחומה דין ביה"ק הרשות להח"ק למכור האבנים לצורך מצוה מסעם הג"ל. וכן הה"נ לכשיקרה מקרה שיראו הח"ק הכרח להחליף חלק מביה"ק או למכרו או לתתו לצרך הח"ק והקברים — שהרשות בידם לעשות כן בהסכמת ראשי העדה וכדברינו שם בנוגע לחומת ביה"ק.

שג"ז נקרא תלוש ולבסוף חברו ונאסר כהקבר (כדעת הר"י ישעי' המובאה בטור, וכהי"א ברמ"א שם. ואלו הרא"ש חולק ע"ז וס"ל שאין זו נקראת תלוש ולבסוף חברו כיון שמלכתחילה נתלש ע"ד לחברו).

ג) גם המצבה שנתנה על הקבר וחבורה לו נאסרה גם היא (ג"ז דעת רבנו ישעי' המובאה בטור ורמ"א שם, ולשיטה זו אסורה גם היא מה"ת כמו חמרי קבר בניי. והרא"ש חולק גם ע"ז משום שהמצבה בעיקרה לא לבנין הקבר אלא ביותר בתור ציון לציין מי שנקבר שם, ונקטו גם בזה להחמיר, ראה ב"י וב"ח וש"ך שם). ויפה כתב הגאון בעל ערוך השולחן מה שנראה לדעתו שהראשונים האוסרים גם המצבה היינו זו המצבה המונחת על הקבר (כנהוג בא"י והמהוברת לקבר), אבל המצבה שמעמידין (או שמחברין) לצד הקבר, כנהוג בהרבה מקומות — לכו"ע אין דינה כקבר דה"ה ציון בעלמא לסמן את מקום הקבר (וכן ראיתי בס' אח לצרה צד 291 מביא כן בשם ס' שבט שמעון, ובערוך השולחן הוסיף: שכשהוא לעצמו הי' אומר שהרי"ש והרא"ש מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, אלא שרבותינו זלה"ה תפשו שהם פליגי). [ובזה נראה לענ"ד ליישב הסתירה שהעיר עליה הד"מ (שם) מה שהרשב"א בסי' רצ"ו מתיר את המצבה ואילו בסי' תקל"ז אוסרה, דבסי' רצ"ו מדבר כשהעמידה אצל הקבר ובתקל"ז מדבר כשמונחת על הקבר].

וודאי מסתבר שאפילו המצבה שלא נאסרה, ז"א אפילו זו המצבה שלצד הקבר (או המצבה שעל הקבר לדעת הפוסקים האומרים שאינה כקבר וכן העפר שכוסה בו לדעת הרא"ש) אע"ג שאין לה דין קבר — אסורה מדרבנן משום כבוד המת, אלא ישמכיון שאין זו ממשמשי המת — יש לה פדיון ונמכרת או גחלפת עפי"ד הזט"ה או ראשי הח"ק (כמדובר בעוה"י בח"ב פ"ד סעי' ו' זו').

ד) קבר בנין נאסר לעולם, בשני אופנים, האחד: אם נבנה לשם מת מיוחד והוקצה בשבילו והוא כבר ניתן לתוכו, או מיד שניתן המת תוך הקבר אפי' ניתן בו על דעת לפנותו אח"כ, ואפי' הי' המת נפל, נאסר הקבר עולמית גם אחרי שנפנה המת מהקבר (סנהדרין וטו"ש"ע שם). אופן ב': אף שנבנה סתם אלא שנקבר בו המת על דעת שלא לפנותו לעולם, שג"ז הוי כאזמני' וצר ב"י ונאסר הקבר לעולם גם אחרי שפנו את המת מתוכו (שם, ועפמש"כ הרמב"ן). וכשהמת נקבר בקבר שלא נבנה לשמו וקברוהו על דעת לפנותו — הותר הקבר לאחר שנפנה, ובטרם נקבר בו מת אע"ג שנבנה לשמו הוי אזמני' ולא צר ב"י — ולא נאסר עדיין (שם).

ה) גם אם הוסיף על הקבר, אפי' לאחר זמן, "דמוס" היינו נדבך אבנים, לשמו של המת, נאסר הדמוס, ולא עוד אלא שאסר גם את הקבר, זאת אומרת: גם כשהקבר לא נבנה לשמו וגם ניתן בו המת על דעת לפנותו שאלולא הדמוס לא הי' הקבר נאסר לעולם, מכיון שהוסיף עליו הדמוס לשמו — נאסר כל הקבר בשביל הדמוס הנוסף, אולם אם הסיר ממנו אח"כ את הדמוס הנוסף — הוא לבדו

נשאר באסורו לעולם ושאר הקבר הותר לאחר שנפנה המת מתוכו, מכיון שהקבר עצמו לא נבנה לשמו והמת נקבר בו ע"ד לפנותו (שם).

(ו) ואחרי שקבר בנין נאסר לעולם, ומה"ת, הנה כל אבניו ועפרו ועציו וכל מה שניתן בהבני, והאבנים והקרשים והעפר שעשו להאהיל על המת בתוך הקבר, (כמו הארון הנקבר אתו) — אין להם תקנת פדיון, וא"א למכרם או לתתם או להחליפם, אפי' ע"י כל הח"ק והזט"ה וראשי העדה, ככל משמשי מת שהוקשו לע"ז, שאין להם פדיון לעולם, וכמאז"ל ארון שפינוהו אם הוא של אבן או של חרס ישבר ואם של עץ ישרף (שמחות ספי"ג וטוש"ע שס"ג ה').

(ז) גם אסור לשבת על קבר בנוי, מכיון שהוא מהנה לי' בתור כסא אי ספסל-הר"ז הנאה האסור מן התורה. גם על המצבה ועל העפר שכוסה בו אסור לשבת, מכיון שנקטי' כדעת הרי"ש (הג"א והטור ורמ"א ורש"ל וט"ז שם שס"ד).
(ח) ואפי' להלך ולדרוך על הקבר והמצבה אסור. אלא שזו לא מה"ת דאילו לא הי' הקבר היתה ההליכה שם נוחה יותר ואין הקבר מהנה לעבור דרך עליו, אלא שאסור משום כבוד המת, ולצורך מצוה מותר. מכ"ש נושאי מת שמותרין לעבור על קברים כדי לקצר את הדרך (וראה רשב"ם ב"ב ק"א. ד"ה הא קמתדש, וט"ז שס"ד סק"א וש"ך סק"ג, ותשו' יד אליהו צ"ד המובא בפ"ת שם) ³.

(ט) אבל לשבת ולשכב, או אפילו לישון, על אדמת ביה"ק — מותר. דאפי' לישון שם אין בנו קלות ראש האסור בביה"ק, [ובח"ב פ"ד ססע"י ז' בהגהה הביאנו שלנכון העיר לי ידידנו הרב הראשי דטבריא הרב הגאון ר' יעקב חי זריהן (שליט"א) וצ"ל על רבנו החת"ס (יו"ד של"ה) שהקשה במעשה דחסיד אחד שהלך ולן בביה"ק, איך התיר לו לישון על אדמת ביה"ק האסור בהנאה, דאין זו קושיא כלל, דאפילו גפרש "לן" בביה"ק היינו "שישן" שם — לא מצינו לאחד מהראשונים שחשבו איסור שינה מעניני קלות ראש].

(י) אם מותר לקבור מת אחר בקבר שנתפנה ממנו הראשון, הנה הרי"ש (המובא בטור שס"ד) מפורש כתב שקבר בנין אסור אפי' לקבור בו מת אחר.

3 הט"ז סק"א והש"ך סק"ג הביאו בשם הג"א שהאיסור לדרוך על הקבר הוא משום איסור הנאה, ונתקשיתי ע"ז בהרבה: חודא שאיסור דריכה מצינו רק בכגון מודד הנאה מחצר חבירו שהחצר שייכת להמדיר מחהום ארעא, אבל קבר הלא כל הקרקע עד התהום קרקע עולם היא, ובעברו על הקבר לא נהנה ממנו, דאילו הקבר היה נוח יותר לעבור דרך שם, ועוד שאיסור הדריכה בכלל הוא רק אליבא דר"א שס"ל "ויתור אסור" וי"פ כהת"ק (עי' תוס' ב"ב ג"ז ור"ן גורים ל"ב). ולכן אמרתי שהאיסור לדרוך על הקבר לא משום איה"נ אלא משום בזיון המת, תדע דגם מקום המקדש אסרו לעשותו קפנדריא לא משום איסור הנאה אלא משום קלות ראש (ברכות ג"ה, ורמב"ם בה"ב פ"ז ב'), (ובביהמ"ק שמותר לעמד שם לכל שום צורך — דע"ז הוקדש מקהמ"ק). הו מצאתי ע"ז בערוך השולחן שם י"א.

ולפי"ז כל אבניו עציו ועפריו של קבר בנין אסור להשתמש בהם אפילו לצורך מת אחר, אולם הנמוק"י (סנהדרין פ"ו) והרשב"א (תקל"ז) אמרו שמוותר לקבור מת אחר בקבר שנפנה, דכל איסור הנאה אינו אלא הנאה לחיים, ומה הנאה יש בקבורת מת (והמת הלא חפשי מן המצוות).

והנה אם הוריש המת כסף ליורשיו והם חייבים להוציא כסף על קבורתו או בחיוב בעל לאשתו החייב להוציא כסף לקבורתה — ודאי אינם רשאים היורשים לקבור מת שלהם בקבר שנפנה, דהלא משתרשים הם מקבר זה, ואפי' אם ישלמו עבורו הכסף להח"ק שוב הח"ק הלא נהנית מהקבר, וכי מותר לצבור למכור איסור הנאה ולהרויח ממנו? ויש לאוקמי דין הנמוק"י והרשב"א במת שאין האחראים חייבים לקברו חיוב כספי אלא חיוב מצוה, ולוא יהא אפי' שאם לא היו מוצאים קבר פנוי היו מתחייבים מעצמם לקנות קבר אין זו אלא הנאת מצוה, או אין זו אלא כמבריה ארי (לשון גליון מהרש"א שס"ד בנוגע למצבה). ועד"ז מצינו בתוס' ע"ז (י"ג.) בנהנה מע"ז להפטר מהמס שאין זה נקרא נהנה מע"ז (ודברנו בכ"ז בעזה"י בח"ב פ"ד סעי' ג').

ובכן אם היורשים מרויחים כסף מהקבר פשוט הוא שאסור, ואפי' אם אין מרויחים כסף כדאי להחמיר בקבר בנין ולחוש לדעת הרי"ש והד"מ מבלי להשתמש בקבר בנין ובאבניו ובעציו לצורך מת אחר (וכאשר הבאנו בארון שפינוהו שישבר או ישרף שמשמע שאין גם לתתו למת אחר).
אולם באופן הדחוק יש לסמוך על הפוסקים להתיר לקבור מת אחר אפי' בקבר הבנוי כשאין היורשים מרויחים מזה.

יא) וכל זה בקבר בנוי, אבל בכל סתם קבר שהוא קרקע עולם, כשנפנה ממנו המת מותר לכתחלה לקבור בו מת אחר, הגם שהב"ח כ' בשיטת הרי"ש שאין אסורו אלא מדרבנן משום כבוד המתים, וכבוד המת הוא לאו דוקא בקבר בנוי אלא אף בקרקע עולם (וכמבואר בדברי הב"ח שם) — עכ"ז בקרקע עולם יש לסמוך על דעת הראשונים המתירים לגמרי לקבור מת אחר, בשגם שאפי' בדעת הרי"ש י"ל שהוא אוסר רק לקבור קטנים עם גדולים היינו בטרם נפנה המת הראשון, אבל כשכבר נפנה ליכא גם חשש כבוד המתים, דבקרקע עולם שלא חלה המוקצה לשמו של המת (דלא נאסרה) אין שם עוד מכבוד המת (כדברינו בח"ב שם).

יב) ומובן שההיתר לקבור מת אחר בקבר של קרקע עולם אינו אלא מצד איסור הנאה, דקרקע עולם אינה נאסרת, אבל אם מקום הקבר קנוי למת ראשון הרי אסור לקבור בו מת אחר משום קבר הגזול, שמה"ט "קבר הנמצא" מתפנה המת מתוכו (סנהדרין מ"ז). אלא שלפענ"ד יש ברשות היורשים להקנות או לתת את המקום בשביל מת אחר כשאין עוד המת הקודם בתוכו, ובח"ב (שם פ"ד סעי' ג' אות ח') אמרנו אפשר שבכלל מיד שמת נפקע קנין הכספי שלו ונכנס לרשות

יורשיו ככל קניניו שקנה בחייו. רק בכל הזמן שלא נתפנה נשאר זכות המקום למת באופן שאין גם בכח יורשיו למכור ולתת את מקום הקבר לאחר גם מצד הזכות שיש למת בקבר זה, אבל לאחר שנתפנה ודאי מסתבר שפקע מהמת גם הזכות שהי' לו במקום ההוא.

(ג) מכש"כ אם קנה מקום קבר בחייו והוא נסע למקום אחר ומת ונקבר שמה, שהמקום שייך להיורשים. אלא שברשות גו"מ הח"ק לעכב לקבור שם את זה שאינו ראוי לפי ראות עיניהם לאותו המקום, ויכולים להחליף את המקום לקבר אחר. ועכ"פ יש להיורשים רק טענת כסף שנתן מורישם.

ופעה"ק הנהיגו לכתוב מפורש בשטר קנין הקבר "שאין רשות העברה להקונה" (ראה ח"ב פ"ד ססע"י ג').

(ד) גם המצבה אסור למכרה משום איה"נ (כמ"ש הרי"ש וכ"כ גם הרשב"א) ומה"ט אסור גם להחליף את המצבה באחרת דע"ז מקבל המוכר את המצבה הישנה במחיר כסף והמחליף משלים רק המותר (וראה מה שהביא בזה הפ"ת סק"ג).

(ט) אולם לתת את המצבה למת אחר התיר הרשב"א (שם), ויש לסמוך ע"ז להלכה, ואע"ג שהרי"ש אסר גם את המצבה באיסור הנאה כגוף הקבר ורוה"פ נקטו להחמיר בזה כהרי"ש. אולם בנוגע לתתה למת יש לצרף לשטת הרא"ש (המתיר את המצבה בכלל אף להחיים) דעות הרשב"א והנ"י המתירים בשביל מת גם איסור הנאה.

(טז) והרמ"ע מפאנו אומר: שאם המצבות הישנות אינן משתמרות ויש חשש שיגנבו — מותר בכלל למכרן ע"י זט"ה וראשי הח"ק, בלבד שיבטלו פתוחי האותיות שלא יהי' על המצבה שם הבעלים הראשונים, והכסף יתנו לצרכי צבור (מובא בגליון מהרש"א שם).

(יז) אהל הנבנה סביב לקבר איננו בכלל "קבר בנוי", דקבר בנוי נקרא כשהמת בתוכו, אבל האהל שהקבר בתוכו איננו קבר בנוי, ויש לו דין ביה"ק, או כחומת ביה"ק, שאסור רק לענינים של קלות ראש.

ובנוגע לקבור מת אחר בתוך האהל אחרי שאין לו דין קבר אין כאן איסור מצד איסור הנאה (אפילו לדעת הרי"ש), וכן ראיתי גם בערוך השלחן (שס"ה י"א) האומר ג"כ שאהל כזה איננו בכלל קבר בנין. אלא שאם כל השטח שבאהל נמכר למת הראשון, אסור לקבור בו מת אחר מטעם קרקע גזולה. ולפי מה שאמרנו שכח קנין הכסף נפקע מהמת לאחר פטירתו ונכנס לרשות היורשים ונשאר למת רק זכות קבורתו הוא — הרי השטח שמחוץ לקברו יש ברשות היורשים למכור או לתת לאחרים (וככל דברינו שדברנו בזה שם ח"ב פ"ד סעי' ד').

(יח) בנוגע ל"פמוט" הנהוג להדליק באהלי הצדיקים אמרנו (שם סעי' ה')

שאינו דומה להפמוט של ביהכ"ג, ששם כל כלי ביהכנ"ס יש להם קדושת ביהכנ"ס (כאמור בירושלמי) משא"כ בנד"ז, ומותר להשתמש בו גם לצרכי חול. אלא שיש בו משום רכוש צבורי (וכדברינו שם).

(יט) ובנוגע לחומת בית הקברות, אם נבנה לשמירה, לוא יהא אפי' לשמירת הקברים והמצבות אין בו כל קדושה, דכל דלשמירה אינו מגוף הדבר המקודש (מגילה כ"ו: ורמ"א קנ"ד א'), ולכן אבניו ועציו ועפרו כשנפלו ומחליפים אחרים במקומם — מותרים, וגם יש לכנוהו תשמיש דתשמיש שמותר (מגילה שם ורמ"א שם ב'), אולם אם נבנה החומה בשביל כבוד המתים יש לו איסור ביה"ק, וכשנפלו האבנים יש ברשות ראשי הח"ק למכרם כדין ביהכנ"ס דכרכים כשנבנה על דעת יחידים (וכדברינו שם סעי' ז' ראה שם).

ד. עפר בית הקברות.

(א) העפר שבצדדי הקבר ושתחתיו, אפי' העפר שעליו הוטל המת (אם רק לא נתערב בהם מרקב (תפוסת) המת או מבגדיו או מעפר הבנין) — לא נאסר מצד איסור הנאה, אלא שיש גם בעפר זה איסור כבוד המת, כמו העשבים ופרי האילנות שגדלו מעל הקבר שאמרו שהם מותרים רק לצורך רפואה או לצורך ביה"ק ואילו לצרכי חול יש בזה איסור משום כבוד המת (והוא מסנהדרין מ"ז: קברי' דרב הוי שקלי' מיניה לאישתא בת יומא כו', וכ' המרדכי מגילה כ"ט. כיון דלרפואה שרי, וכ"ה ברמ"א ס"ח א. וראה מ"ש ע"ז בח"ב פ"ד סעי' ח').

(ב) והעפר שכוסה בו אסור לקחתו אפי' לצורך מת אחר, אולם כשנפנה המת מהקבר, או במקרה שהסירו מהעפר ההוא לצורך יפוי הקבר לכבוד המת — אז אפשר לתת העפר ההוא למת אחר כמו שכתבנו לעיל במצבה שנשברה או שהוחלפה.

(ג) ומשמע מהמרדכי והרמ"א דהא דהתירו רק כגון לרפואה זהו בעפר הקבר עצמו דאע"ג שגם הוא מקרקע עולם מ"מ לצרכי חול אסרוהו משום כבוד המת (וכלשון הגמ' "מקברי' דרב"). אבל עפר בית הקברות מותר לגמרי, ואין בשמושו מחשש כבוד המתים, כמו צמחי ביה"ק המותרים (והמרדכי כלל איסור העפר עם איסור הגידולין שעל הקבר).

אלא שלהב"ח המחמיר גם בעשבים שבביה"ק לצרכי חול (כמובא הלאה) הה"ג בעפר ביה"ק (דאם העפר מותר לגמרי לא הי' אוסרין העשבים). אלא שעב"פ גם להב"ח יש ברשות גו"מ הח"ק להרשות או למכור מהעפר.

(ד) ונוהגים לקחת מעפר הר הזיתים שבירושלם, כדי לשלח לחו"ל לצרכי מתים. ולצרכי מתים א"צ לקבל רשות ע"ז מגבאי הח"ק. ומכיון שנהגו בכך מותר אפי' ליחיד לקבל עבור זה כסף (כנהוג שמוכרים השמשים עפר הר הזיתים).

ואפילו אם לוקחים גם מצדי קבר מכיון שנהגו בכך ידעו מהיים ומחלי לצורך זה.
[וראה להלן סעי' י' בנוגע לעפר אר"י הנשלחים לחו"ל].

ה. גידולי ביה"ק.

(א) הצמחים ופירות אילנות שגדלו מעל קברים — אסורים. ומותר למכרן או למסרן לצורך ביה"ק כגון לתקון קברים או גדרים או לצורך שמירת ביה"ק (ראה רמ"א שס"ח א' ובאה"ג והגר"א שם). וכן מותר ליקח מהם לצורך רפואה כמש"ל בעפר צדדי הקבר (וראה רמ"א שם ותשו' שיבת ציון ס"ב).
דאיסור הגידולים הוא מדרבנן משום כבוד המתים אף שגדלו על הקברים, ואחרי שאין בהם איסור הנאה בעצם לכן מותר למכרם לצורך הרבים או לצורך מתים (ראה ב"י וב"ח שם שס"ח) 4.

(ב) והגידולים שבביה"ק שלא על הקברים מותרים, ולא רק פרי אילנות אלא גם העשבים והצמחים שהפרי הנאכל הוא עצמו צומח מעפר ביה"ק מותרים לדעת ר"ה"פ. אולם לדעת הב"ח רק פרי האילנות שגדלו בביה"ק מותרים ואלו העשבים גם שלא מעל-הקברים אין מותרים בלתי לרפואה או לצורך ביה"ק (ראה שם ב"י וב"ח והגרע"א ותת"ס שכ"ז).

ואעפ"י שגם פרי האילנות שעל הקברים איסורם רק מדרבנן מ"מ אמרו בפירות שגדלו על ספק קבר אסורים (ראה שם ב"ח וש"ך), ולא אמרי' בזה סדר לקולא, דג"ז מכבוד המתים.

4 בענין זה של גידולי העשבים מצאתי מעין מבוכה. הר"ן כ' הא דקתני בברייתא ואין מלקטין בהן עשבין ואם לקטן שורפן במקומן משום שהם אסורים בהנאה, ופי' הב"י דמדובר בעשבים שגדלים על הקברים, וכן הביא הסמ"ג בשם מורו. וכ' הב"ח שלפ"ד האיסור הוא דאורייתא. וכמה תיוהא קחוינא הכא: חדא לוא אפילו היו הצמחים יונקים מעפר קבר הבנין ולוא אפי' גם מרקב המת עכ"פ הר"ז זו"ז גורם. גם לדעת האומרים שהוא מדרבנן ומשום שגדל על הקבר עצמו תמהתי מה שייך איסור הקבר לכאן? הא בברייתא וברמב"ם ובטוש"ע חשבו איסור אין מלקטין לאסורי ביה"ק ומשום קלות ראש. ועל כלם תמהתי מה זה לשון "אין מלקטין" הול"ל עשבים שגדלו שם אסורים.

וכי על כן אילולא יראתי מרבתינו זלה"ה הייתי אומר פי' אחר לגמרי: אין מלקטין עשבים כו' — לא כלל מצד איסור עשבים אלא שהלקוט עצמו, כשמלקטו כדרך שמלקטין לבהמות ולזבל, אסור (ויתכן אפי' אם ישב ולקט שם עשבים לאו דוקא ממחובר אלא כדרך שמלקטין לפני הבהמות) שהוא מקלות ראש כמו שמעמידין שם בהמות לאכול, (ואין מרעיין שם בהמות). והא דאם לקטן שורפן במקומן כבר כ' המרדכי שזהו או משום קנסא או משום שלא יאמרו שמוליכן לבהמותיו. דמה לי אם מוליך הבהמה אל העשבים או מלקט והולך העשבים אל הבהמה. ולפי"ז לא דברו חז"ל כלל בנוגע מאיסור גידולים. אבל מה אעשה ורבתינו זלה"ה לא פרשו כז.

ג) ולכן אילנות נטועים בשדה ביה"ק שלא על הקברות מותר לקוצצן אפילו שלא לצורך ביה"ק (ואם הוא אילן מאכל מותר לקצצו כשצריך למקומו או כשמזיק לקבר). ואילנות הנטועים על הקברים אין לקוצצם בלתי אם יש חשש ששרשיהם מזיקין לקברות שבכה"ג מותר לקצצן וימכרו העצים לצורך ביה"ק.

ז. הפסק בין קבר לקבר.

א) ההרחקה בין קבר לקבר צריך להיות ששה טפחים⁵, היינו ג' טפחים תפוסה לכל קבר (טוש"ע שס"ב ג', וכ"כ רב האי גאון כמובא בטור וב"י שס"ג ורמב"ן בת"ה ותשב"ץ ח"ג קי"ט וחכ"צ קמ"ט והגרע"א שם שס"ב).

ב) במקום צונמא, או כשבונים בין הקברים כותל של מלט — מקילים בהפסק של ששה אצבעות (ועפ"י דברי רשב"ג בב"ב ק"א "הכל לפי הסלע", ואעפ"י שרוה"פ פסקו כת"ק — יש להקל, ביחוד במקום הדחוק). ובכלל כ' בעיקרי הד"ט (קבורה כ"ב) שודאי מסתבר לחלק בין עפר תחוח לעפר קשה ומכ"ש במקום סלע.

ג) וכשקשה למצא רחבת ידיים לקרקע, הסכימו האחרונים להקל אף שלא בצונמא — להקפיד רק להפסק ו' אצבעות (מעט יותר מ' 12 צנטים). וכאשר צדד בשבוי" (ח"א צ"ה) למצוא זכות לאלה שאין מרחיקין ששה טפחים כשאין להם מקום מספיק (וראה ש"ך שס"ב ד'). גם בחכ"א (קנ"ח ג') הביא ב' הדעות לשעור ההרחקה, ובקונטרסו מצבת משה (הנהגת ח"ק י') סיכם: שראוי לדרדק לשה טפחים אלא שהפוחת לא יפחית מו' אצבעות, וכ' שהפוחת גם מזה ה"ה גוזל המתים.

ד) במקרה אסון ר"ל שנהרגו רבים ביום אחד ומוכרחים לקברם כלם בגומה אחת — עושין עד כמה שאפשר רק מחיצה דקה בין כאו"א.

ה) כמו"כ בעצמות מלוקטים לאחר עכול הבשר, כשהי' צריכים לפנות

5 וזה מתאים לפי רשב"ם במשנה דב"ב ק': שהעושה ח' כוכין במערה של שש על ד' עושה הפסק אמה בין כוך לכוך, ולהרמב"ם והטוש"ע חו"מ רי"ז שכוכין הצדדים נחפרו בסמוך ממש לכותל ונמצא ההפסק בין הכוכין שבאורך — אמה וחצי, ובין שני הכוכיו שברוחב — שתי אמות, צריכין לתרץ שכך היה הנהוג לעשות בקבר משפחה מוכן מראש לא לצמצם במדה, ולא שזאת עשו מצד חיוב תפוסת המת. אמנם יש שכתבו שראוי להקפיד שיהי' בין קבר לקבר ט' טפחים, עפמש"כ הרמב"ם מכירה פכ"א שפסק כת"ק (חק"ל יו"ד ח"ב י"ב ומנחם אבלים דף ג"ד:). אולם לא נהיגין להחמיר בכך. תו"ר בערוך השלחן (שס"ב ז') שכי' ג"כ שאין סברא להחמיר בין קבר לקבר יותר מקבר ע"ג קבר, ולדעתו הא דאמר הת"ק להרחיק יותר זהו משום שנהגו לקבור ע"מ ללקט אח"כ העצמות הי' חשש יותר להתערבות העצמות.

עצמות של רבים — מסתפקים רק במחיצה דקה בין של זה לשל זה, ויש מתירין בעצמות כאלה לקברם בגומה אחת או אפי' בארון גדול אחד, גם בלא הפסק מחיצה, אלא שלא יתערבבו העצמות של זה בזה (ראה טוש"ע ת"ג ח', וחת"ס שני"ג המובא בקצרה בס"ת שם ריש ח"ג).

(ו) במקרה שנתמלא ביה"ק ואין להשיג עוד קרקע — מתירים למלא עפר על הקברות הישנים בגובה ו' טפחים, באופן שיהי' ו"ט בין הקברים התחתונים לעליונים, כדי לעשות למעלה קברים חדשים, [י"א שבקברים זה על זה יש להקל יותר מזה אצל זה וסגי בג"ט, עפמ"ש הרמב"ן המובא בב"י שס"ב וכ"כ בס"ח המובא בהגרע"א, אבל ראה שם בב"י ובב"ח ובחדושי הגהות על הטור שגם הרמב"ן ר"ל ג"ט לכל תפוסה].

ז. קבר משפחה.

(א) כל שאפשר קוברין אצל הורים ובני משפחה (כמבואר ב"ב פ"ז ביחוד שב ק': המוכר קברו כו' באין בני משפחה כו' וטוש"ע שס"ו). וכ"ה בכמה מקראות שהי' להם קברי משפחה (בתורה בראשית כ"ג, וכ"ה ומ"ט, ובנביאים ביהושע שופטים שמואל מלכים, ועוד בהרבה מקומות), אם אביו נקבר במקום א' והאם במקום אחר קוברין אצל אביו (וכדמוכח מבריתא דשמחות המובאה בטור שם וכ"כ בשם מדרש שח"ט), וכן נראה מכמה מקראות (כגון מלשון הקרא בראשית מ"ט ל"ט, שופטים ח' ל"ב, ש"ב ב' ל"ב, וכ"א י"ד, והרבה מקומות במ"א ובמ"ב ועוד), וגב התירו לפנותו מקברו כדי לקברו בקברות אבותיו ומשפחתו (שס"ג ב' רמ"א, וכמש"ל בדין פיגוי מת, וכאמור בירושלמי מו"ק פ"ב ד').

[ומסופר בס"ח (רל"ב) בעובדא שהראה רבנו סעדיה מדבקות עצמות אב לבן: שכאשר נתנו עצם של מת בתוך דם איש אחר לא נעשה בהדם ובהעצם שום שינוי, וכאשר נתנו את אותו העצם בתוך דמו של בנו נדבק ונבלע מהדם אל חוץ העצם].

(ג) והמנהג שבקברי בני משפחה אין מרחיקין כל כך כשעור האמור בטוש"ע אלא רק ו' אצבעות, ואפי' בן קטן או בת קטנה אצל האב והאם — מרחיקים לכהפ"ח ו' אצבעות [והא דאמרי' דבן ובת קטנה קוברין אצל האב והאם (טוש"ע שס"ב ג' משמחות פי"ג)], התם מדובר כשהן נקברין בבת אחת אבל אם בא לקבור אח"כ אפי' בן קטן או בת קטנה אצל או"א אסור לקבור ביחד בלי הפסק — דו"פ שס"ד, וחכ"א קנ"ח ג']. ואפי' יולדת שמתה שקוברין הנפל אצלה בקברה זהו ג"כ רק כשקוברין את הנפל בזמן אחד עם האם, אבל כשכבר נקברה האם — אין פותחין קברה ונקבר הנפל בסמוך לה.

אשה קוברין אצל בעלה (בכל סתם כשלא גלו דעתם אחרת). וגרושה שנתגרשה מבעלה נקברת אצל אבותי ומשפחתה היא.

אשה שהי' לה שני בעלים אם ידוע שהיתה דעתה נוחה יותר מהשני — קוברים אותה אצל ה'. ואם הי' לה בנים מהשני ולא מהראשון אף כל בסתמא קוברין אותה אצל ה'.

ואם הי' לה בנים מהראשון ולא מהשני ודאי מסתבר שנקברת אצל בעלה הראשון [והנה הגאון בעל שד"ח (אבלות ק"ע) הביא שקוברין אותה אצל ה' עפ"מ"ש החת"ס (שנ"ה) שהקדושין השניים הפקיעו קורבת הבעל הראשון. אולם עד כאן ל"א החת"ס אלא רק בחיי' שהיא ברשות הבעל ה' שאז אם לוקטו עצמות בעלה הראשון אינה מתאבלת עם אבליו, ואפי' כשכבר מת גם הבעל ה' אין לה להתאבל על הראשון שכבר נפקעה קורבת הראשון בחיי', אבל כשמתה היא אחר מיתת שניהם — מסתבר אדרבה שזה שהי' לה בנים ממנו — דעתה נוחה יותר להקבר אצלו].

ואפילו הי' לה בנים משניהם, או שלא הי' לה בנים משניהם — כל בסתם (כשאין יודעים לשער רצונה) נקברת אצל הראשון כמ"ש בעיקרי הד"ט (קבורה כ"ט) בשם מעבר יבק ובאה"ט. ואף שיש אחרים שכתבו שכל בסתם קוברין אותה אצל ה' [ויש להוסיף גם בסברא דלא מיבעי כשהבעל חי, שהוא חייב בקבורתה, שנקברת אצל משפחתו (ראה טוש"ע שס"ו) אלא אפי' כשהוא כבר מת הלא חלה קבורתה על נכסיו ויורשיו] — מ"מ יש לנקוט להלכה כמ"ש במעב"י ושגם דברי הזוה"ק (בראשית כ"א) מסייעים לדבריו, שהרי אמרו שם בווהר: „נוקבא דמתנסבא לתרין בהאי עלמא מהדרת לקדמאה“, ומדאמרו שבתתה"מ תחזור לבעלה הראשון משמע שתקבר ג"כ אצל הראשון. אלא שכ"ז כשהי' לה בנים משניהם או שלא הי' לה משניהם.

ח. קנין קבר.

(א) צריך שיהיה קבור בקבר הקנוי לו, דהרי אבותינו הקפידו כל כך שיהא הקבר קנוי להם קנין כסף, והקפידו שיהי' הקבר קנוי קודם לקבורה. וכדכתיב באע"ה ויקם שדה עפרון השדה והמערה כו' לאברהם למקנה כו' ואחר י כן קבר אברהם את שרה וגו'. גם יעקב צוה: קברו אותי אל אבותי אל המערה אשר קנה אברהם וגו' (ויחי מ"ט), וביהושע (כ"ד) ואת עצמות יוסף כו' קברו בשכם בחלקת השדה אשר קנה יעקב. וכן מצינו ביהושע ובאלעזר בן פנחס ובשופטים ובנביאים ומלכי יהודה וישראל שכ"א נקבר בקבר נחלת אבותינו. ובב"ב (קי"ב) אמרו: פנחס כו' לא מצית אמרת כו', דא"כ נמצא צדיק קבור בקבר שאינו שלו. ובמד"ר ויקרא (ה') עה"פ מה לך פה כי הצבת לך פה קבר (ישעיה כ"ב)

אר"א צריך אדם שיהי' לו מסמר או יתד קבוע בביה"ק שיזכה ויקבר באותו מקום. ואמרו בירושלמי (מו"ק פ"ב ה"ד) שנות (ושמחה) לאדם בשלו ושע"ז סיימו שם (שלפיכך) מתפנה המת לתוך שלו אפי' ממכובד לבזוי כו'.

כי על כן רבים הם הקונים קבריהם בחיים. ואם לא קנו בחיים קונים היורשים קבר בעדו⁶, ומשתוים במחיר הקבר קודם הקבורה. ורצוי שישלמו, או לכהפ"ח יתנו דמי קדימה קודם הקבורה. והבן שחל עליו חיוב קבורת אביו חל עליו יותר מלשאר קרובים לשלם בעד קבר אביו (מנחת יעקב — מובא בלקט הקמח הגדפס בסוף שו"ע יו"ד).

ואם לא הוריש כלל לבניו ואין ביכלתם לשלם עבור הקרקע — טוב שיתנו לכה"פ דבר מועט, סכום פשוט, שיחל ע"ז קנין הקרקע (חת"ס של"א), ואם אין למת מי שישלם עבורו — אז הצבור מקנה לו קברו, דשדה הקברות נקנה מלכתחלה מכסף הצבור לשם כך שיהי' חלק גם להעניים מבני העיר הנקברים שם בחנם, (ועד"ז הביא השד"ח אבלות קס"ה בשם אחרונים), ועל סמך זה גובים מהעשירים יותר שיהי' היתרון בעד עניים.

ב) והקונה קבר בחייו נוהגים לחפרו ולפתחו ולעשות בתוכו את האהל, ולכסותו. (ונוהגין שהקונה משלם להשמש בעד זאת איזה תשלום מיוחד, ואומרים שזוהי כדי שתהי' הקני' גם בחזקה והשמש הוא שליחו לחפור בה).

[יש יחידים מהדרין להניח תוך אהל הקבר צלוחית שמן זית, או נר, והש"ז, או הנר, מדליקין אח"כ בביתו תוך שבעה].

יזהרו שלא להניח את הקבר פתוח, ובאותו יום שנפתח יכסוהו.

גם הח"ק החופרים קברים להיותם מוכנים (עכ"צ שלא תבוא) אם בשביל ע"ש או לסבות אחרות — נוהרים שלא יניחו קבר פתוח ובאותו יום מכסים אותו (צואת ריה"ח אות ב') ורבים מהח"ק מקילים כשתופרים קברים אינם גומרים החפירה ועי"ז אין עוד קפידא, וביום שרוצים לקבור בו — גומרים חפירתו לפי המדה. ועל הקבר שנחפר כדי מדה נוהרים שלא להניחו פתוח.

ט. קבורה באר"י.

א) זכי' גדולה להקבר באר"י, וכדאמר רבי ענן כל הקבור באר"י כאילו קבור תחת המזבח (כתובות קי"א. וראה תנחומא ויחי). ואשרי האיש שזכה שתהי' אר"י קולטתו עוד מחיים ונשמתו יוצאה במקום הטהרה, המכוון לשער השמים, ואם לא מחיים — גם זו מהזכות אם הובא לקבורה באר"י. דמלבד משאז"ל

6 בח"ב פ"ד סעי' ג' אות ח' הבאנו שיש הקנאה גם למת שיהי' גקרא קבור בקבר שלו.

דאה דברינו שם.

על הקבורה באר"י וכפר אדמתו עמו (ראה הלאה) מנו ב"ד תועליות: א) התחייב באר"י בלא גלגול מחילות. ב) ניצל מחבוט הקבר, ג) אינו נעשה רימה ותולעה. ד) עלית הנשמה עולה דרך שער השמים באופן ישר וכו' (ראה מנחם אבליים דף ע"ח:). וכמשאז"ל שכל הנשמות עוברות דרך ירושלים (מו"ר ויקרא). ובזוהר בשלח (נ"א). אר"ש אתקין קוב"ה היכלא קדישא היכלא עילאה. קרתא קדישא קרתא עילאה ירושלים עיה"ק איקרי מאן רעל למלכא לא על אלא מההוא קרתא קדישא כו' זה השער לה' כו'. וכן אמרו ז"ל: ירושלים שלמטה מכוונה נגד ירושלים שלמעלה (תענית ה' ובזו"ח נ"ח) ומקום המקדש שלמעלה מכוון כנגד מקום המקדש שלמטה (שוח"ט ל' ועוד).

ואעפ"י שחכז"ל גינו הרבה לאלה שמתו בחו"ל והובאו להקבר באר"י, עד שאמרו ע"ז ותבואו ותטמאו את ארצי (זוהר ח"ב תרומה קמ"א וח"ג ע"ב:). ואמרו שם עוד: מאן דלא זכי בחיו ומייתין לי' לאתקברא תמן עלי' כתיב ונחלתי שמתם לתועבה, רוחו נפיק ברשותא נוכראה אחרא וגופו אתי תחות רשותא דארעא קדישא, עביד קודש חול וחול קדש. (וראה גם ס' טוב הארץ דף ל: ול"א: ול"ג. ול"ו. מההפרש הגדול בין מת בחו"ל למת באר"י). ועל הא דהביאו עצמות יוסף להקבר באר"י, אמרו בזוהר (שם קמ"א) כיון דלא אתישב עלי' רוח מסאבא בחיים כו' ועם כל דא לא בעא דגופו יסלקון לאתקברא בארעא קדישא אלא אמר והבאתם את עצמותי, והא דיעקב לא קפיד ע"ז משום דיעקב לא מית. וכגון דא דברי רבי בר קיריא בירושלמי (כלאים פ"ט סוף ה"ד) שאמר: "אני קורא עליהם ונחלתי שמתם לתועבה בחייכם ותבואו ותטמאו את ארצי במיתתכם".

אולם מלבד מה שגם רבי בר קיריא אמר זאת רק על אלה שהי' בידם לעלות בחייהם ולא עלו (כמש"ש פי' פ"מ), אף גם כבר השיב לו (שם בירושלמי) רבי לעזר: "כיון שהם מגיעין לאר"י (עם המת) הן נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונו דכתיב וכפר אדמתו עמו". ובתשובת ר' לעזר סלקינן. דהרי כך מפורש אמרו לעיל שם: ראב"ז כו' חד אמר מת שם ונקבר שם (בהו"ל) יש לו שתיים (שתי מיתות), מת שם ונקבר כאן (באר"י) יש בידו אחת, וח"א קבורה שבכאן מכפרת על מיתה שלהן. הרי לחד מ"ד הקבורה באר"י כאילו מת באר"י ואפי' לכ"ד השני מועילה הקבורה באר"י ופלטה לי' מחדא. וכ"ה גם במ"ר ויחי (דף צ"ו): ולמה כל האבות תובעין ומחבבין קבורת אר"י אר"א דברים בגו כו'. אתהלך לפני ה' בארצות החיים כו' שמת' חיים תחלה כו' רח"א מי שמת בחו"ל ונקבר שם שתי מיתות יש לו כו', מעשה ברבי ור"א כו' ראו ארון מת שבא מחו"ל להקבר באר"י כו' אמר רבי כו' אני קורא עליו ותבאו ותטמאו כו' א"ל ר"א כיון שהוא נקבר באר"י הקב"ה מכפר לו שנא' וכפר אדמתו עכ"ל המ"ר.

ובבבלין (כתובות קי"א). מצינו: עולא הוי רגיל כו' אינו דומה קולטתו

מחיים לקולטתו לאח"מ. הרי דברו בזה שהי' רגיל לעלות לאר"י וגם בי' אמרו רק שאיננו דומה הזכות מזה שיצאה נשמתו באר"י לזה שרק נקבר באר"י. ומוכח שעכ"פ מעלה היא גם הקבורה.

^{אוצר החכמה} וכן מצינו שהביאו לגדולי ישראל רבים עוד להקבר באר"י, כגון רב הונא (מו"ק כ"ה.) ועוד. ורבים בתקופות האחרות.

ולפיכך פסקו בטוש"ע (שס"ג) שרשאים לפנות קבר כדי להביאו להקבר בא"י. [ולפמ"ש הגאון המקובל הגודע הר"ן שפירא זל"ה בספרו טוב הארץ (דף ל"א). ראוי שיפנו את המת לאחר עיכול הבשר, ז"א שיביאו עצמותיו בא"י, וכמו שצוה יוסף. ויעקב אע"ה שהביאו את גופו שאני הוא כמש"ש].

^{אוצר החכמה} (ב) וגם בזה נוהגים בהכלל "הכל מעלין לא"י ואין הכל מוציאין" (כתובות ק"י:) שמביאים מתים מחו"ל להקבר בא"י ביחוד להת"ז שבמזרח ירושלם, ואין מוציאין מתים מא"י לתו"ל. אפילו אורה מחו"ל שבא לא"י לימים אחדים ויש לו בעירו קבר משפחתי וגם קבר קנוי שם בשבילו — כשמת בא"י ה"ה נקבר שם. (ג) ובנוגע להוליך מת מעיר אחת לאחרת הנה בשו"ע יו"ד (שס"ג ב')

כתוב "אין מוליכין מת מעיר שיש בה קברות לעיר אחרת אא"כ מחו"ל לארץ. והוא מהגהת אשר"י (מו"ק פ"ג סי' ל"ט הגהה ג) וכתב הש"ך (סק"ד) משום כבוד המתים הקבורים באותה העיר שמבזה אותם שלא לנוח אצלם מת זה עכ"ל. אכן שמענו וידענו מתקופות קדומות וכן ראינו בתקופות הללו שאין מקפידין ע"ז ורבים הם שמוליכין מת לעיר אחרת מאיזה נמוקים שהם (לאו דוקא אצל קבר אבות ומשפחה). ויתכן שנקטי' כהסברא המובאה בחדושי רעק"א ובפ"ת בשם תשו' זכרון יוסף שאין הטעם משום כבוד המתים דא"כ אמאי אם הוא ציוה ע"ז שומעין לו אלא הטעם משום חשש בזיון המת. ולפי"ז אם אין חשש של בזיון המת אין מקפידין ע"ז. וזקננו רבנו בעל תוי"ט במשנה דכלים (פ"א ז') ומסבבין לתוכן מת עד שירצו, מפורש כתב בזה"ל: לשון הר"ב מותר לנשאו בעיר ממקום למקום עד מקום שירצו כו' והוי מצי למיתני ומכניסין לתוכה מת עד שירצו, וכן כתב שם להלן ומ"ש הר"ב לנשאו בעיר ממקום למקום כלומר בכל עיר ועיר ומעיר לעיר עכ"ל. ודברנו ע"ז בעו"ה בספרנו עיר הקודש והמקדש (ח"א פ"ג ג') ופ"ח א'). כן גם י"ל מכיון שנוהגין לא להקפיד ע"ז תו אין בזיון למתים שבעיר וכמה פעמים מוליכין מתים מעיר זו לאחרת וכמה פעמים מעיר אחרת לעיר זו. וכן ראינו באר"י שמוליכין מעיר אחת לעיר אחרת, אלא שעד לתקופה זו נהגו עפ"י הוראות גאוני אר"י להיזהר בראש וראשונה בכבוד ירושלם: שלא להוציא מת מירושלם לעיר אחרת, אע"ג שבד"ז לא שייך הכלל "הכל מעלין לירושלם ואין הכל מוציאין". בשגם שביה"ק (הר הזיתים) ה"ה תוץ לירושלם המקודשה (ובתוכה הא אין עושין קברות ואף אין מעבירין בתוכה עצמות) —

מ"מ לא הרשו גאוני ירושלים להוליך מתוכה מת לעיר ומושב אחר, משום כבוד ירושלים וכבוד הר הזיתים אשר ממול מקום המקדש, בפרט שאז"ל שירושלים דלמטה ומקום המקדש דלמטה מכוון כנגד ירושלים ומקום המקדש דלמעלה, ואמרו בכפרי מקובלים שבתחי' העתידה ישתחוו מיד בקומם למקום השכינה. שני' לה היא חברון, שקבלה קדומה היא שאין מוציאין מת מחברון אפי' לירושלים ואפי' אם הי' למת קבר קנוי וקבר משפחתי בירושלים, וזה לא רק משום כבוד קברי האבות (ושאז"ל שחברון הקצוה לבית קברות) אלא ביותר משום שאמרו בזה"ק (ח"א נ"ז): כי אדה"ר ראה אור יוצא מגן עדן אל מערת המכפלה ולכן בחר להקבר שם, וכן ראה אברהם אע"ה (שם קכ"ז), וגם אמרו בצאת נשמת האדם מעוה"ז באה תחלה אל מערת המכפלה (זו"ח פ' נח). ושם המעבר לגן עדן התחתון (ראה רבנו בחיי פ' חנינ' שרה ובס' טוב הארץ דף ל"ז: ויש לשער שבשביל כך הלך רבנו הרמב"ן זלה"ה בסוף ימיו מירושלים לחברון לחצוב לו שם קבר, כמ"ש באגרתו לבנו רבי נחמן, ואגדה מספרת שנפטר בחברון ונקבר על יד מערת המכפלה).

ולא עוד אלא שאפי' מן צפת וטבריא היו רבים נזהרים מלהוציא את המת מתוכן להוליכו לעיר אחרת. יתכן או משום דברי טוב הארץ (דף ל"ז ול"ח) מסגולת אויר של צפת במוכנו הרוחני, וכן דיבר שם משבחה של טבריא, או משום כבוד גדולי התנאים והאמוראים ורבותיגו גדולי הפוסקים הגנוזים שם. [ומעשה הי' בהרה"ג ר' ישכר דוב שאג בן הגאון רבי אברהם שאג זצ"ל אשר קנה קברו בהר הזיתים על יד קבר אביו וכשנפטר בטבריא לא הביאוהו לירושלים, ואומרים שהי' מה"ט].

אבל בשאר ערי ומושבות אר"י לא הקפידו מלהוליך מעיר לעיר, ולירושלים נהוג מעולם עוד היום שרבים מהדרים לצוות להביא אותם להר הזיתים הוא ביה"ק של ירושלים. כ"ז טרם שנקבר אבל אם נקבר אין מפנים אותו מעיר שבאר"י להביאו לקבורה בהר הזיתים (דע"ז אין הדין הכל מעלין לירושלים — כנוצר לעיל). ורק מחו"ל לאר"י מפנין ומביאין.

י. עפר ארץ ישראל.

רבים משלומי אמוני ישראל שבחו"ל משתדלים לקבל חבילה מעפר אר"י (והמהדרין מהדרין לעפר הר הזיתים שבמזרח ירושלים) כדי לפזרו בקברם. (וכ"ה באו"ז וברמ"א שס"ג ממדרש תנחומא). בהרבה מקומות מפזרין העפר בקבר תחת משכבו והנשאר ניתן תחת מראשותיו. ויש מפזרין מעט עפר גם על גופו היינו על תכריכיו תחת הטלית או תחת הסובב, ויש מקומות נוהגים לפזר מעפר אר"י על הפנים המצח וגבות עיניו ועל הב"מ, ומעין זה כתוב במעב"י (מ"ב פכ"ב) «ואם יהי' לו מעפר אר"י לשים תחתיו ובברית המעור וקצת על

עיניו וכפיו" [ואם כי מקפידין שלא ימצא רבב על בגדיו ועל גופו ולכן רובם נוהגים לפזר רק תחת משכבו ומראשותיו, עכ"ז יש נוהגין לפזר מהם גם על המצח וכו' — משום סגולת עפר אר"י, כנאמר ע"ז במעב"י שם].

המקור הוא מהירושלמי הגז"ל "כיון שמגיעין לאר"י נוטלין גוש עפר ומניחין על ארונו כדכתיב וכפר אדמתו עמו". הן אמנם שם מדובר כשהביאווה לאר"י אבל עפר אר"י בחז"ל מאן שמעת לן שיש בו משום קדושת וסגולת אר"י? הא פשטא דמילתא משמע שאין חלוק בין עפר אר"י לבין עפר חז"ל, כל עיקר תלוי באיזה מקום הוא נמצא, אם באר"י אפי' עפר הבא מחז"ל ה"ה אר"י, שאם העפר על הארץ או הוא בעציץ נקוב הנזרע בו חייב במצות התלויות בארץ, ואם הוא בעציץ שאינו נקוב חייב מדרבנן, וכדתני במתני' דחלה (פ"ב ב') עפר חז"ל שבא בספינה לארץ חייב במעשרות ובשביעית, אר"י אימתי כו', שקמ"ל אפי' עפר חז"ל, דאין חלוק בהעפר עצמו (וכמו שפירש בפי' משנה ראשונה שם), ואילו בחז"ל עפר אר"י המובא לשם אין בו קדושת אר"י, ובין שהוא בעציץ נקוב שנתבטל לארץ בין שהוא בעציץ שאינו נקוב שלא נתבטל — אינו חייב אף מדרבנן. וכ"ה במל"מ בכורים (פ"ב ט').

אולם מלבד מה שאפשר לפקפק בעיקר ד"ז אף גם לוא יהא אפי' שעפר

ד מדברי תוס' גיטין (ד' : ד"ה הא) משמע שיש חלוק בין עפר אר"י לעפר חז"ל. ויתכן לפי"ז שעפר אר"י הבא לחז"ל בעציץ שא"נ אפשר אה"נ שחייב מדרבנן, וכאשר דברתי ע"ז עם רבני ישיבתנו הק' עץ חיים (מאלה הלומדים גם במדרש בני ציון העוסקים בהלכות אר"י) אמרו לי שגם הם עמדו על חקירה זו, והעירו: שבהמאירי לגיטין שם משמע ג"כ שיש חלוק בין עפר אר"י לבין עפר חז"ל. ובירושלמי חלה (פ"ד) "הירדן שנטל מזה ונתן לזה כו' והוא שמשך עפר" ולפי מה שפירש שם הפ"מ אותו עפר אר"י שנשטף לעבר הירדן מחייב, אלא שיש שם פירושים אחרים. כמו"כ העירו מירושלמי שם ה"א הקונה עציץ נקוב בסוריא שאעפ"י שלא קנה העפר שתחתיו מחייב העפר שלמעלה למעשרות ולשביעית, משמע ג"כ שהעפר כשהוא לעצמו מחייב. אלא שגם שם י"ל מכיון שהעפר שלמעלה ה"ה עכ"פ באויר של סוריא לכן יש לו דין סוריא, ופלפלו הרבנים הגז"ל גם בדברי הירושלמי שם שחשבו העפר לכבוש יחיד. גם הראו לי ספר "מקדש דוד" מהג"ר דוד הכהן רפפורט (ברי"ש פ"ד) המחליט שעפר אר"י הבא לחז"ל חייב במעשר וסמך ג"כ על הירושלמי מהירדן שנטל כו', והגאון בעל צפנת פענח (תרומות פ"א כ"ב וכ"ג) אומר גם הוא שיש חלוק בין עפר אר"י לעפר חז"ל. תו"ר גם במעב"י (מ"ב פכ"ז) שלמד מהמשנה שעפר אר"י שבא לחז"ל אינו כעפר חז"ל.

[ואין לשאול אם יש בעפר אר"י משום קדושה איך מוציאין אותו לחז"ל — זו אין שאלה כלל, דאין בו איסור הפקעת קדושתו, דאפי' מירושלם שנתקדש המקום "קדושת פה ובב"ד" הוציאו מאבני לחז"ל לקיים כי רצו עבדיך את אכניה כו', ואמרו שגם יכניי ובני הגולה לקחו מהאבנים לבנות ביכ"נ בחז"ל, וכרפי' רש"י על ההוא בי כנישתא דשף ויתבי בנהרדעא (ר"ה כ"ד :). ויש להתוכח עכ"ז. והא דאמרו בשדה הקדש שמועלין באבק שלה (מעילה י"ג.)

ארי הבא לחול בעציץ שאינו נקוב שפטור אפי' מדרבנן - מ"מ מסתבר שיש בו מסגולת הארץ דקדושת הארץ חלה על האויר והאדמה ביחד, שניהם יחדיו מהים את חיוב המצות התלויות בארץ, דבלי העפר אין ארץ, וגם הוא מהגורמים לחיוב. ולפי"ז יש גם בהעפר אם לא כל קדושת הארץ עכ"פ מן קדושת זסגולת הארץ. וגם יש בו מתועלת לתחיה העתידה אם מצד עצמו או מצד שאיפת המנוח בקיימו "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", וגם מצד הכלל שכל דבר ודבר חוזר סו"ס למקורו ומקומו.

יא. קנין בית קברות חדש.

כשקונים קרקע לבית קברות חדש, או אף כשמוסיפים קרקע לבית קברות הישן, נוהגים לומר בעת קניית הקרקע: שקונים אותה על מנת או בלשון ב ת נ א י (לדעתי רצוי לא לומר "בתנאי" אלא בלשון "כדי") שיבולע המות לנצח, שלא תהא בהקניה מחשש "שלא לתן פתחון פה".

בהרבה קהילות נוהגים, לאחר הקניה ולאחר שציינו שטח המקום שהקציעו לביה"ק - שבני הח"ק מקיפים את המקום החדש שבע הקפות (דוגמה להקפות שהקיפו לקדש את העיר ירושלם ואת מקהמ"ק כאמור בשבועות ט"ז:). קודם ההקפות אומרים איזה מזמורי תהלים כגון ד' מזמורים הראשונים, אח"ז ויהי נועם, יושב בסתר כו', ופרשת הקטורת והברייתא דקטרת (ת"ר פטום הקטרת כיצד כו') והפסוקים שאחר הקטרת עד קדמוניות, ואנא בכת. ואח"כ מקיפים את המקום לא פחות ממנין עשרה אנשים את שבע ההקפות. מתחילים להקיף מקרן מזרחית דרומית ומקיפים והולכים לימין, היינו שהולכים כל המזרח ואח"כ צפון ומערב ודרום, עד שתזורים שוב לקרן דרומית מזרחית. ובכל הקפה אומרים ויהי נועם ויושב בסתר ואנא בכת. ואחרי ז' ההקפות אומרים שם העיר בתמניא אפי' (באשרי תמימי דרך) וקרע שטן בתמניא אפי'.

ויש בזה מנהגים שונים: בכמה קהלות מוסיפים גם תפלה מיוחדת שנדפסה בס' מענה לשון ומוסיפים לקרא בחומש ג' הפסוקים בפ' קרח פי"ז י"א-י"ג. היינו מן ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה עד והמגפה נעצרה. ואח"ז אומרים בישעי' מ"ב (י"כ"א) מן שירו לה' עד ויגדיל תורה ויאדיר.

ויש קהלות הנוהגים לומר בכל הקפה ג' המזמרים ק"ב ק"ג ק"ד ואחריהם הפסוקים הנז"ל בישעי' מ"ב. ואומרים זאת בארבע הקרנות, היינו בקרן א' אומרים ק"ב, בקרן ב' ק"ג, בקרן ג' ק"ד, בקרן ד' שירו לה' כו' מישעי' מ"ב.

אין ענין לכאן זשאני קדושת בדה"ב שאם אין מעילה במחובר מועלין בעפרה התלוש]. ועכ"פ לוא אפי' נאמר שאין העפר לעצמו מחייב יש בו מסגולת א"י.

ובכל גמר הקפה כשתוזרים לקרן דרומית מזרחית אומרים אנא בכח (מדובר עכ"ז בשאג"א החדשות י"ז, עין יצחק יו"ד ל"ה, ערך שי יו"ד שמ"ב, דברי חיים מהד"ת יו"ד קל"ה, קדש הלולים חלק נופת צופים, וּשְׁד"ח אבלות פ"ג).

פעה"ק ירושלם ת"ו ובשאר ערי אר"י העתיקות לא נוהגים בהקפות הללו, זלא רק הספרדים שבכלל אין יודעים מזה אלא אפילו האשכנזים לא נוהגים בכך.

הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
 גשר החיים - א טוקאצ'נסקי, יחיאל מיכל בן אהרן עמוד מס': 302 הודפס ע"י אוצר החכמה